

УДК 811.111' 01 /04 / 06 + 81'367.622.17

О. Ю. Андрушенко,
кандидат філологічних наук, викладач
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

ІНСТРУМЕНТАЛЬНІ ВІДНОСИНИ ТА ПРЕДИКАТИ ЦІЛЕСПРЯМОВАНОЇ ДІЇ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ VII–XVII СТ.

У статті висвітлено питання вивчення функціонально-семантичної категорії інструментальності, інструментальних категоріальних ситуацій висловлення та доведено визначальну роль предикатів цілеспрямованої дії при формуванні різних видів інструментальних відносин, досліджено становлення і розвиток окремих семантичних типів предикатів дії в англійських писемних пам'ятках VII–XVII ст.

Цілеспрямована діяльність людини з моменту створення перших примітивних знарядь праці та зброї пов'язана із закріпленням у її свідомості виявлених та успішно використаних властивостей предметів, явищ природи та процесів, тобто інструментів впливу суб'єкта на об'єкт. Саме вони створюють ситуацію дійсності, в якій виникають інструментальні відносини. Висловлення, що описують ці ситуації, містять обов'язковий компонент – засоби вираження категорії інструментальності.

Категорія інструментальності (Інструмент) як одна з мовних універсалій постійно перебуває у фокусі уваги лінгвістів. В останніх розробках представників школи О. В. Бондарка на матеріалі сучасних російської та німецької мов було досліджено засоби її вираження з позиції функціонально-семантичного підходу [1; 2; 3]. Проте не вирішеною залишається низка питань пов'язаних із вивченням функціонально-семантичної категорії інструментальності (ФСКи) в історичній площині, зокрема в англійській. Одним із важливих завдань є дослідження інструментальних ситуацій у висловленнях в англійській мові VII–XVII ст. Аналіз різновидів інструментальних ситуацій з метою встановлення фактів, які впливають на визначення того чи іншого типу інструментальних відносин, становить **актуальність** нашого дослідження.

За О. В. Бондарком, загальна семантична ситуація висловлення складається із комплексу категоріальних ситуацій. Категоріальну ситуацію визначають як "типову змістову структуру, що відображає у висловленні один із аспектів загальної сигніфікативної ситуації" [4: 105]. Вона репрезентує певну функціонально-семантичну категорію з опорою на елементи різних мовних рівнів, що взаємодіють у висловленні. Категоріальні ситуації обов'язково містять у своїй структурі предикацію. У висловленнях їх кількість та склад варіюються; окрім того, одна або декілька з них можуть бути домінуючими, а інші складають фон висловлення. Домінуюча категоріальна ситуація – найбільш суттєвий та актуальний семантичний компонент, який формує зміст висловлення. Фонові ситуації можуть бути обов'язковою умовою реалізації домінуючої, однак їх роль другорядна.

Однією із категоріальних є інструментальна ситуація, в якій суб'єкт за допомогою будь-чого (реально або подумки) виконує певну дію. Інструментальна ситуація (ІС) передбачає обов'язкову наявність у висловленні експліцитно чи імпліцитно вираженої категорії інструментальності. Тобто, ІС описує не тільки дію суб'єкта, а й те, за допомогою чого він її виконує [5: 180-185]. Оскільки зміст такої ситуації полягає в тому, що певний суб'єкт опосередковано впливає на об'єкт, мінімальна семантична структура ІС повинна складатися із суб'єкта (Агенса), дії (предиката), об'єкта (Пацієнса) та Інструмента [6: 15]:

(1) *ср.-англ. He sperred þe sted with þe spurez* (Sir Gawain, P II, 670) – "Він пришпорив коня острогами".

Інструментальна ситуація "закодована" предикатом і є пропозицією, семантичним центром якої виступає предикат з його аргументами [7: 125]. Відбір аргументів здійснюється на основі сумісності або несумісності семантичних ознак контекстних партнерів, які, у свою чергу, мотивовані екстралінгвістично [8: 170-179]. У семантичних класифікаціях предикатів зазвичай вирізняють такі їх класи: дія, процес, подія, володіння, екзистенція, стан, характеристика, ідентифікація, локація [9; 10: 179-191; 11: 134-165].

Предикати дії, на відміну від інших класів предикатів, асоціюються із застосуванням суб'єктом певного виду Інструмента. Варто зазначити, що предикати в ІС входять до складу лексико-граматичної групи предикатів цілеспрямованої дії і визначають не тільки семантичні ролі учасників ситуації, але й лексико-семантичні характеристики слів, що заповнюють аргументні позиції, зокрема інструментальну. 3-поміж предикатів цілеспрямованої дії розрізняють предикати перетворення, пізнання, оцінки та спілкування [3: 104-115]. Отже, відповідно до семантичних типів предиката та лексико-семантичних характеристик самого Інструмента, він може бути представлений в інструментальній ситуації одним із варіантів: Інструмент перетворення, пізнання, оцінювання або

спілкування. Цей розподіл відповідає видам цілеспрямованої діяльності в суб'єктно-об'єктних відносинах.

Серед предикатів цілеспрямованої дії, виявлених нами в англійських писемних пам'ятках VII–XVII ст. досить поширеними є предикати перетворення. Майже однакова частотність їх вживання у творах давньо-, середньо- та ранньомовноанглійського періодів свідчить про пріоритетний напрям діяльності, результатом якої є створення, знищення або зміна стану, якостей та властивостей об'єктів живої чи неживої природи. У залежності від об'єкта впливу розрізняють предикати фізичного (нежива природа, істота), соціального (суспільство, людина) та психічного (індивід) впливу [5: 168–172].

Фізичний вплив суб'єкта може бути спрямований на предмети неживої природи, результатом чого є їх спорудження (ср.-англ. *to belt* "будувати"), механічна обробка (двн.-англ. *seowian* "кувати"), знищення (двн.-англ. *forbærnan* "спалити"), переміщення (р.-н.-англ. *to ride* "їхати верхи") тощо. Здійснюючи фізичний вплив на істоту, суб'єкт має на меті покарання (двн.-англ. *oferdrifan* "карати"), лікування (ср.-англ. *to heal* "лікувати"), обслуговування (ср.-англ. *witen* "захищати"), позбавлення життя (р.-н.-англ. *to kill* "вбити"). В ІС предикати фізичного впливу виявлені нами в пам'ятках писемності усіх трьох періодів. Напр.: двн.-англ. *bescufan* "наносити удар", *ge-gerwan* "споряджати", *swessan* "трясти", *wirdan* "поранити", *sceþfan* "згубити", *gehreodan* "прикрашати", *bestyman* "зволожувати", *swoman* "приходити", *swebban* "вбивати", *feohtan* "боротися", *ofscoten beon* "бути вбитим", *of-fleon* "рятуватися втечею", *ridan* "їхати верхи", *cwilman* "катувати", *swingan* "карати"; ср.-англ. *filen* "наповнювати", *conqueren* "завойовувати", *coueren* "накривати", *smyten* "вдаряти", *girden* "підперезувати", *pinen* "викликати страждання", *harmen* "заподіяти шкоду", *spillen* "руйнувати", *slean* "вбивати"; р.-н.-англ. *to cannoru*, *to play*, *to go*, *to come*, *to unclasp*, *to weave*, *to strike*, *to hale*, *to strengthen*, *to seal*, *to shield*, *to brand*, *to beat*, *to mar*, *to shoe*, *to repair*, *to nurse*, *to fasten* тощо.

Семантика предикатів соціального та фізичного впливу досить близька, і лише аналіз категоріальної ситуації дає можливість встановити їх відмінності. До соціальних дій слід віднести такі, що пов'язані з конкретним актом поведінки, який відбиває відношення суб'єкта до об'єкта. Предикати соціального впливу становлять "головний семантичний інвентар" культури народу і суспільства в цілому та характеризують духовні процеси, що відбуваються в ньому [12: 35]. На погляд Н. Д. Арутюнової, їх можна поділити на дві групи – особистісно-орієнтовані та зорієнтовані на певні події [13: 126]. До першої належать дієслова, що позначають призначення, зміну соціального статусу особи (2), санкції проти неї (3), акти купівлі-продажу (4) та ін. Напр.:

(2) ср.-англ. *And with thi chartre make free* (Havelok, 677) – "І за допомогою своєї хартії зроби вільним".

(3) двн.-англ. *þæt he þa æfteran syfan gear eall þæt folc gescylde wið þone miclan hungor* (Oros., I, IV, 35) – "таким чином, що наступних сім років він утримував людей постійним голодом".

(4) ср.-англ. *þat he had wit his siluer boght* (Cursor Mundi, 7920) – "що він сріблом купив".

Іншу групу складають дієслова, що репрезентують певний вид діяльності соціальної спрямованості (5)–(6). Напр.:

(5) двн.-англ. *Ac þōnne hie hwele folc buton gefeohte on heora geweald genieddon* (Oros., II, III, 71) – "Але якщо вони без битви покорили населення".

(6) двн.-англ. *þenden wordum weold wine Scyldinga; | leof landfruma* (Beo., 30–31) – "Поки словами правив друг скільдингів, улюблений принц".

Предикати психічного впливу пов'язані із психічною діяльністю людини. Остання забезпечує зв'язок з навколишнім світом, регулює і контролює взаємовідносини між людиною і середовищем та є рушійною силою її розвитку. Особливістю такої діяльності є свідоме перетворення світу, в результаті якого суб'єкт здійснює емоційний (7) або інтелектуальний (8) вплив на об'єкт. Напр.:

(7) р.-н.-англ. *Surprise her with discourse of my dear faith* (Shakesp., Twelfth Night 1.4, 25).

(8) двн.-англ. *Buton þæt an þæt se þe gesælig bið mæg hine sylfne be þære bysene beran* (Bl. Hom. VIII, 101) – "Врятується тільки той, хто щасливий і може навчити себе цим прикладом".

Предикати емоційного впливу позначають як позитивний (р.-н.-англ. *to comfort*, *to surprise*, *to satisfy*), так і негативний (двн.-англ. *egsan* "лякати", *bismeran* "принижувати"; ср.-англ. *uggi* "лякати", *threten* "погрожувати", *wrath ben* "бути в гніві") зміст. Аналіз матеріалу показав, що предикати негативного емоційного впливу переважають у текстах усіх трьох періодів.

Окрім емоційного, об'єкт може підлягати інтелектуальному впливу з боку суб'єкта. Серед предикатів інтелектуального впливу розрізняють передачу інформації (двн.-англ. *gelæran* "давати пораду", ср.-англ. *leire*, *techen* "учити") та її обробку (ср.-англ. *calculen* "встановлювати шляхом обчислення"; scanen "аналізувати"; р.-н.-англ. *to solve*, *to analyze*). На останню вказують предикати, що репрезентують мислення людини.

Предикати пізнання експлікують процес відтворення дійсності у свідомості суб'єкта, результатом чого є поповнення його знань про об'єкт. У структурі пізнавальної діяльності традиційно розрізняють

чуттєве та раціональне пізнання [14: 432]. Чуттєве пізнання реалізується в таких формах як: відчуття, сприйняття та уявлення. Напр.: двн.-англ. *hýran* "чути", *hlystan* "слухати", *locian* "дивитися, спостерігати", *geseon* "бачити"; ср.-англ. *loke*, *behalde* "дивитися", *seon* "бачити", *here* "чути"; р.-н.-англ. *to see*, *to feel*, *to hear*, *to smell*, *to look*. Чуттєве пізнання є примітивною формою відображення дійсності. По-справжньому людське знання – це абстрактно-логічне знання у формі понять, суджень і умовиводів. Воно досягається діяльністю розуму і мислення, а вид пізнання, що асоціюється з ним, називають раціональним. Зрозуміло, що предикати раціонального пізнання позначають процеси, пов'язані з отриманням знань людиною. Напр.: двн.-англ. *leornian* "пізнавати", *ge-eacnian* "зрозуміти"; ср.-англ. *ken*, *knew* "знати", *understand* "розуміти"; р.-н.-англ. *to confirm*, *to prove*, *to feed one's knowledge*.

Предикати оцінки характеризують суб'єктивне вираження цінності об'єкта або відношення суб'єкта до реальної дійсності (позитивне чи негативне) як наслідок співвіднесення певного поняття зі своїм або установленим сприйняттям норми [10: 289]. Розрізняють предикати емоційної (двн.-англ. *gebismērian* "висміювати"; *lufian* "любити"; *herian* "шанувати"; *weorþian* "боготворити"; ср.-англ. *to honour* "шанувати", *hehen up* "возвеличувати"; р.-н.-англ. *to love*, *to praise*) та раціональної оцінки (двн.-англ. *folce mid gifan gescwemman* "людей дарами нагороджувати"). Слід підкреслити, що семантика предикатів оцінки у переважній більшості ІС є близькою до семантики предикатів пізнання, вияву емоцій та комунікації (9), оскільки Спосіб дії є одночасно Інструментом оцінки, пізнання і спілкування людей. Напр.:

(9) двн.-англ. *Swa we sceolan hine mid wordum weorþian* (Bl. Hom. III, 31) – "Так ми повинні шанувати його словами".

Зауважимо, що основою оцінки у суспільстві є усвідомлення соціального значення вчинків, кваліфікуючи які, можна регулювати поведінку людей [14: 408].

Спілкування – взаємодія двох або більше людей, полягає в обміні між ними інформацією пізнавального або афективно-оцінного характеру [14]. Результатом спілкування є відносини суб'єкта з іншою людиною. Спілкування відбувається за допомогою різних актів взаємодії, серед яких виокремлюють комунікативні та інтерактивні. У процесі комунікації суб'єкт здійснює обмін ідеями, настановами, інтересами, почуттями та ін. Розрізняють вербальну та невербальну комунікацію [15]. Предикати вербальної комунікації позначають вид діяльності, який реалізують мовленнєвим способом. Напр.: двн.-англ. *bædan* "молитися", *frægan* "говорити", *sagen* "казати", *gefæstnan* "підтверджувати"; ср.-англ. *speken* "говорити", *informen* "інформувати", *to call* "звати", *to tell* "говорити", *cursen* "проклинати", *ansueren* "відповідати", *suuaren* "клястися", *greten* "вітати", *cri* "кричати", *repreuen* "дорікати"; р.-н.-англ. *to blab*, *to speak*, *to answer*, *to state*, *to utter*, *to swear*, *to threaten*.

Засобами невербальної комунікації виступають міміка, жести, погляд та ін. Серед предикатів невербальної комунікації виокремлюють групу предикатів власне невербального спілкування, пов'язаного з рухами тіла суб'єкта дії та спрямованого на слухове, візуальне або тактильне сприйняття адресатом. Напр.:

(10) ср.-англ. *And þat ho bede to þe burne, and blyþely bisogt* (Gawain, P III, 1834) – "І це вона поклала на нього та благала посмішкою".

Інтерактивне спілкування пов'язане із взаємодією людей та організацією їх сумісної діяльності. У колі предикатів інтеракції вирізняють такі, що позначають кооперацію (ср.-англ. *helpen*, р.-н.-англ. *to help* "допомагати") та конкуренцію (двн.-англ. *beswican* "зрадити").

Слід зазначити, що сфера спілкування є надзвичайно широкою і охоплює різноманітні контакти людей, породжені потребами їх суспільної діяльності. Спілкування є важливою умовою прояву і розвитку особистості в її індивідуальній своєрідності.

Формування інструментальних відносин у висловленні відбувається за певних умов: з одного боку, вони визначаються предикатами цілеспрямованої дії, з іншого – наявністю в ІС мовних реалізацій ФСКі з конкретними лексико-семантичними характеристиками сполучуваних слів. Відповідно до різновиду цілеспрямованої діяльності та типу предиката, релевантним для нашого матеріалу є виокремлювати Інструмент перетворення, пізнання, оцінки та спілкування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрущенко О. Ю. Семантико-функціональний аналіз інструментальної ситуації при дослідженні текстів у діячій англійській мові // Мовні і концептуальні картини світу. – 2007. – Вип. 21, Ч. 1. – С. 14-18.
2. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл. Логико-семантические проблемы. – М.: Эдиториал УРСС, 2005. – 384 с.
3. Бондарко А. В. Функциональная грамматика. – Л.: Наука. – 1984. – 133 с.
4. Кильдибекова Т.А. Глаголы действия в современном русском языке: опыт функционально-семантического анализа. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1985. – 160 с.
5. Ломов Б. Ф. Проблемы общения в психологии // Проблемы общения в психологии. – 1981. – С. 3-23.

6. Мустайоки А. Теория функционального синтаксиса: от семантических структур к языковым средствам. – М.: Языки славянской культуры, 2006. – 512 с.
7. Селиверстова О. Н. Труды по семантике. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 960 с.
8. Степанова М. Д., Хельбиг Г. Части речи и проблема валентности в современном немецком языке. – М.: Высшая школа, 1978. – 259 с.
9. Тарасова Е. В. Языковое поле темпоральности в синхронии и диахронии: Автореф. дис. ... доктора филол. наук: 10.02.01 / Краснодарский гос. ун-т. – Краснодар, 1993. – 43 с.
10. Твердохлеб О. Г. Репрезентация способа, орудия и средства в субъектной сфере предложений с глаголами действия, состояния и отношения: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Екатеринбургский гос. ун-т. – Екатеринбург, 1999. – 21 с.
11. Теория функциональной грамматики: Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис / Отв. ред. А. В. Бондарко. – М.: Эдиториал УРСС, 2003. – 348 с.
12. Теория функциональной грамматики: Субъектность. Объектность. Коммуникативная перспектива высказывания. Определенность / неопределенность / Отв. ред. А. В. Бондарко. – СПб.: Наука, 1992. – 304 с.
13. Философский словарь / Под общ. ред. В. А. Малинина. – М.: Республика, 2001. – 719 с.
14. Холле М. В. Инструментальные придаточные предложения и местоименные наречия как формы выражения категории инструментальности в современном немецком языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / С.-Петербург. гос. ун-т. – СПб., 2000. – 19 с.
15. Ямшанова В. А. Категория инструментальности в немецком языке. – Л.: ЛФЭИ, 1991. – 159 с.

Матеріал надійшов до редакції 04.05. 2009 р.

Андрушенко Е. Ю. Инструментальные отношения и предикаты целенаправленного действия в английском языке VII–XVII вв.

В статье освещены вопросы изучения функционально-семантической категории инструментальности, инструментальных категориальных ситуаций высказывания и доказано определяющую роль предикатов целенаправленного действия при формировании разных видов инструментальных отношений, исследовано становление и развитие отдельных семантических типов предикатов действия в английских памятниках письменности VII–XVII вв.

Andrushenko O. Yu. Instrumental Relations and Task-Oriented Predicates in the English Language of VII–XVII Century.

The article deals with investigation of Instrument functional-semantic category and instrumental categorial situations in proposition. It proves a decisive role of task-oriented predicates in forming different types of instrumental relations, and also highlights formation and evolution of some action predicate types in English written records of VII–XVII century.